सीमासन्निहितदेशकर्मकार्यामसत्त्वे विज्ञेयम्। अतएवोक्तं नारदेन "सीमासु च बहिर्ग्रामे स्युर्ग्रामेऽपि तत्कुलिकौविनः। गोपाः शाकुनिका व्याधा ये चान्ये वनगोचराः" इति। अत्र च सर्वत्र स्थावरविवादे सेत्वादिविवादे च सामन्तादयो निर्णायकाः तथा च कात्यायनः "तेषामभावे सामन्ता गौलहड्डोद्भूतादयः। स्थावरे षट्प्रकारेऽपि कार्या नात्र विचारणा। क्षेत्रवास्तुतडागेषु आरामवनसेतुषु। समेतभावात् सामन्तैः कार्यादत्र विनिर्णयम्। ग्रामसीमासु च तथा तद्वन्नगरदेशयोः"। तेषां साक्षिणाम्। याज्ञवल्क्योऽपि "आरामायतनग्रामनिपानोद्यानवेश्मसु। प्रग एव विधिर्ज्ञेयो वर्षाम्बुप्रवहादिषु"। आयतनस्त्रिवेशनस्त्रिपानं पानीयस्थानं वर्षाम्बुप्रवहो वृष्ट्युद्भूत जलप्रवाहः। पुनः कात्यायनोऽपि "क्षेत्रकूपतडागानां केदारारामयोरपि। गृहप्रसादसद्मन्दपदेवगृहेषु च"। केदारः क्षुद्रक्षेत्रयुक्तः क्षेत्रविशेषः। गोवलीवर्दन्यायेन भिन्नोक्तिः प्रसादः प्रासादः। बृहस्पतिरपि "सर्वत्र स्थावरे वादे विधिरेष प्रकीर्त्तितः"। राज्ञा ग्रामीणानां वादिप्रतिवादिनोश्च समक्षं सामन्तादयः प्रष्टव्याः तैर्यदुक्तं तत्पत्रे लेखनीयमित्याह मनुः "ग्रामीणकुलानान्तु समक्षं सीम्नि साक्षिणः। प्रष्टव्याः सीमलिङ्गानि तयोश्चैव विवादिनोः। ते पृष्टास्तु यथा ब्रूयुः समस्ताः सीम्नि निर्णयम्। निबध्नीयात्तथा सीमां सर्वांस्तांश्चैव नामतः"। साक्ष्यभिप्रायेण सीमलिङ्गानीत्युक्तम्। सीमासाक्षिणस्तु सीमां ब्रूयुः। तथा च बृहस्पतिः "शपथैः शापिताः स्वैः स्वैर्ब्रूयुः सीमाविनिर्णयम्। दर्शयेयुश्च लिङ्गानि यत्प्रमाणमिति स्थितिः"। स्वैः स्वैः। सत्येन शापयेद्विप्रं क्षत्रियं वाहनायुधैः" इत्यादिनोक्तव्यवस्थानतिक्रमेणेत्यर्थः। यदा तु सीमालिङ्गसाक्षिणः सीमाचिह्नानि दर्शयितुन्न शक्नुवन्ति केवलं सीमामात्रं जानन्ति तदा ते कथं ब्रूयुरित्याकाङ्क्षायामाह मनुः "शिरोभिस्ते गृहीत्वोर्वीं सस्रग्विणो रक्तवाससः। सुकृतैः शापिताः स्वैः स्वैर्ब्रूयुस्ते समञ्जसम्" इति। उर्वीं भूमिम्। सीमाक्रमणाय इति शेषः। नयेयुरिदं द्वयोर्निरासार्थं बहुवचनम्। तथैकस्य, नारदेन "एकस्तेदुद्धरेत् सीमां सोपवासः समुद्धरेत्। रक्तमाल्याम्बरधरो भूमिमादाय मूर्द्धनि" इति एकस्याभ्युद्धरणम्। बृहस्पतिरपि "शातचिह्नैर्विना साधुरेकोऽप्युभयसम्मतः। रक्तमाल्याम्बरधरो मृदमादाय मूर्द्धनि। सत्यव्रतः सोपवासः सीमां तां दर्शयेत्परः"। शातचिह्नैर्विना सीमायाः शातत्वं लिङ्गानाञ्चासत्त्वे। ननु कथमेकस्य सीमानिर्णायकत्वम् "नैकः सङ्कल्पयेत् सीमाञ्चरः प्रत्ययवानपि। गुरुत्वादस्य कार्यस्य क्रियेयं बहुषु स्थिता" इत्येकस्य नारदेन निषेधादिति चेन्नैवम्, स उभयानुमतधर्मविद्व्यतिरिक्तविषय इति न काप्यनुपपत्तिः। अयञ्च निर्णयः सीमाक्रमणदिनादारभ्य पञ्चमवर्षान्तं साक्षिसामन्तादीनान्दैविकराजिकोपद्रवाभावे अवसेयः न तु सीमाक्रमणाव्यवहितोत्तरमेव। तथा च कात्यायनः "सीमाचङ्क्रमणे क्रोशे पादसर्शे तथैव च। त्रिपञ्चपञ्चसप्ताहं दैवराजिकमिष्यते"। यथाबङ्क्रमिति शेषः। यदा तु साक्ष्यादीनां पञ्चमवाभ्यन्तरे दैविकराजिकोपद्रवः अन्यथा वा मिथ्यावादित्वनिश्चयस्तदा ते पणशतद्वयं दण्डं प्रत्येकं दाप्याः। तथा च मनुः "यथोक्तेन नयन्तस्ते पूर्वन्ते सत्यसाक्षिणः। विपरीतन्नयन्तस्तु दाप्याः स्युर्द्विशतं दमम्"। यथोक्तेन शिरोभिस्ते गृहीत्वोर्वीमित्यादिनोक्तप्रकारेण नयन्तो निर्णयं कुर्वन्तः यथाभूतेनार्थेनेति शेषः। द्विशतं पणशतद्वयम् प्रत्येकम् दाप्या इत्यर्थः। सामन्तानां मिथ्यावादित्वे राज्ञा ते मध्यमसाहसाख्येन दण्डेन दण्डनीयाः। तथा चाह याज्ञवल्क्यः "अन्यते तु पृथक् दण्ड्या राज्ञा मध्यमसाहसम्"। सामन्ता यद्यन्यतं मिथ्याभूतं सीमानिर्णयं कुर्युः तदा मध्यमसाहसं कार्षापणानां चत्वारिंशदधिकानि पञ्च शतानि दण्डनीयाः। नारदोऽपि "अथ चेदन्यतं ब्रूयुः सामन्ताः सीम्नि निर्णये। सर्वे पृथक् पृथक् दण्ड्या राज्ञा मध्यमसाहसम्"। सामन्तव्यतिरिक्तानां तत्संसर्गादीनां मिथ्यावादित्वे पूर्वसाहसाख्येन दण्डेन प्रत्येकं ते दण्डनीयाः। तथा च नारदः "शेषास्तेऽन्यतं ब्रूयुर्नियुक्ता भूमिकर्मणि। प्रत्येकन्तु लघन्यास्ते विनेयाः पूर्वसाहसम्" इति। गौलाटीनामन्यतवादित्वे तमेव दण्डं स एवाह "गौलहड्डादयश्चान्ये दण्डनीयाः पृथक् पृथक्। विनेयाः प्रथमेनैव साहसेनान्यतं स्थिताः" इति। कादिपदेन गोपशाकुनिकादिवनगोचराणां ग्रहणम्। दण्डनीयाः मिथ्यावादित्वेन दण्डयितुमर्हाः गौलहड्डादयः पृथक् पृथक् प्रथमेन साहसेन विनेया दण्ड्या इत्यर्थः।